

Péntek Imre

A „márciusi gyermek“, a szabadság énekese: 65

Vannak kivételes sugárzású, szinte kultikus érzeteket, tiszteletet keltő művek a magyar lírában is. Gondoljunk a Nemzeti dalra vagy az Egy mondat a zsarnokságról című versekre. Kivételes helyzetek, pillanatok szülőttei, s a kedvező csillagállások véletlenje(?), hogy nyilvánosságra kerülnek. Azt hiszem közéjük tartozik – én mindenképpen ide sorolom – a Zúg március. Már azt csodának kellett tartani, hogy a 67-es Kortársban megjelent, majd helyet kapott a Szép versekben. (A belső információk szerint Benjámín László kiállításának volt mindez köszönhető.) Az meg végképp hihetetlennek tűnt, hogy Utassy József 1969-ben kiadott, első kötetében (Tüzem, lobogóm) is olvashattuk a költemény felzaklató, lázas sorait, Petőfi-idézését, érzékelhettük szabadságot számon kérő hevületét. A „Kelj föl, Petőfi, sírodat rázom,/ szólj még egyszer a szabadságról“ dermesztő egyszerűséggel fogalmazta meg azt a sokak által átélt emberitársadalmi helyzetet: itt, a létező szocializmusban nincs szabadság. De a többi, drámai erővel világgá kiáltott felismerés sem volt érdektelen... „lopnak a bőség kosarából, / a jognak asztalánál lopnak ...holnap a szellem napvilágát /roppantják ránk a hétszer gyávák“. Igen, ezt a megalázó, elviselhetetlen helyzetet ismét Petőfi lázító, forradalomra biztató szavaival, lelkületével változtathatjuk meg. Biztatás helyett mondhatunk nyugodtan uszítást is. Mert a korabeli pártkorifeusok hamarosan így értékelték a vers „üzenetét“. Különösen az után, hogy Dinnyés József megzenésítette, és lépten-nyomon (főként ifjúsági klubokban) játszotta, s rendszerint vele énekelt a közönség. Magam is jelen voltam néhány ilyen esten – olykor a szerzővel együtt –, s ma is megborzongok a hangulaton, az 56' utáni fejfelemelés első kísérletein.

Aztán a vers tilalmi listára került. Legalábbis úgy hírlétt. Ezeket a listákat csak a bennfentesek ismerték, olykor helyi pártbizottsági döntés is közrejátszhatott alakulásukban – ki, hol és miért nem kívánatos –, melyik mű nem kerülhet a „szocialista nyilvánosság“ elé. A lényeg: sem a vers, sem a dal nem hangozhatott el semmilyen rendezvényen. S derék (titkos)rendőreink érvényesítették is a parancsot. Néha „szép szóval“, máskor kíméletlenül. Hogy hány konfliktust ért meg Dinnyés József ezzel kapcsolatban, arról sokat mesélhetne. De most érjük be annyival, hogy a vers intenzitása az idő múlásával sem halványult, mai újraolvasása is egyértelművé teszi: helye van a korszak irodalmának meghatározó művei között. Álljon itt bizonyosságául Vasy Géza Március zúg örökké (2001) című tanulmányának néhány sora: „A Zúg március a hetvenes években tiltott verssé vált, s a betiltók is tudták, hogy azért, mert igazat szólott. Utassy József

egész életműve a szabadságfogalom jegyében szerveződött. Ezért van az, hogy bár szervesen kötődik egy történelmi korszakhoz, ki is szól belőle: időtlen és így ma is időszerű“. De még egy „bűne“ volt, ami legalább annyira irritálta a szocialista hatalom-technikusokat: az 1969-es Elérhetően földben megjelent Hitfogyatkozás. Ebben még kíméletlenebb létállapotot állít elénk, melynek gyönyörű képeit olvasva nem lehet nem gondolni az eltiport 1956-os forradalomra.

*„Dióverőfény. Rezgönyárfa
idegösszeroppanása.*

*Sisakból makk, emberfej pottyán.
Hitfogyatkozás játszik napommal.*

*Koppanás, csönd: ez lett a ritmus.
Mezön új csaták csöndje virít most.*

*Győzelem? Harminc arannyal győztek!
Éneklek hát: judás idő ez ...“*

(Előképe ez a Nagy Gáspár-i „Judásfának“.)

Ettől kezdve „tréningezett vele a terror“. A szabadságimádó költő, a „márciusi gyermek“ többé nem számíthatott a kiadók kegyére, az irodalmi hangadók megértésére, elismerésére. Emlékszem, Szabolcsi Miklós az Elérhetően földről írott kritikájában „publicisztikus tehetségnek“ titulálta. Pedig a vágy, az elhivatottság majd szétfeszítette ezt a nem mindennapi lírai tehetséget. Első kötetének végén írja:

*„... és részegen és józanul:
írnom kell, addig írnom,*

*míg fel nem száll kék terhével
galambfehér papírom.“*

(Piros pánt rajtam)

És bizony nem szállt fel (újra) „kék terhével“ a galambfehér papír, második kötetének kálváriája – a hosszadalmas alkudozás, melyik vers maradhat és melyik nem – tönkretette idegeit, súlyosan megbetegedett. A tervezett kötet – a Csillagok árvája csak 1977-ben jelent meg, nyolc évvel beadása után. Sok emlékezetes vers található benne, csak néhány cím: Fekete trón, Apollinaire, Magyarország!, Fény a bilincsen, Pohárköszöntő. Az Őszvilág ciklusban olvasható: „Hiába himnuszolsz,

haris! / Kilakoltatták szavam is". A kiábrándultság, a csalódás megfogalmazásai szebbnél-szebb fordulatokkal váltakoznak a kötetben. A Hazáig-ban írja: „ballagok tova. /Szeptemberedek“. Tíz év sem kellett hozzá, és a fantasztikus életimádat, világmegváltó lendület megtört. De nem adta föl: „A láng / piros madara lobog, / énekel, /ugrál sorsa ellen“ (Paradicsomi tűzmadár).

Hogy valójában mi történt, arról a Pokolból jövet ad némi képet. A Lakótelepi Jézus tömören idézi fel az átlénygülést, a teljes kiszolgáltatottságot:

*„Hogy ragyognak levetett rongyaid a holdsütésben!
Koponyádon csillagok tövískoszorúja...
Dicsértessék hát a Tíz neved, lakótelepi Jézus...
Meztelen vagy, mozdulatlan, fejed körül piros
derengés.
Szirénaszóval jönnek érted a fehér köpenyesek.“*

A kórházi világ, a kezelések, gyógyszerek. A Holtpont. „Jaj, most vagyok csak /igazán árva, /sárgaház sahja, /kétség királya“... Közben meghal Kormos István és Nagy László. Két szép verssel áldoz emléküknél. A kötet két utolsó versét szeretném még felidézni. A Pokolból jövetlen egyrészt az önanalízis kétségbe ejtő felismerése: „kör tüze ragyogtat“, másrészt a fohászzkodás: „ments meg engem, ifjúságom, / te, egyetlen, árva“. A Székiáltó pedig a maga monomániás ismétlődéseivel keresi a kapaszkodót:

*„Jaj, ne hagyjatok magamra,
jaj, ne hagyjatok magamra,
ne száműzzetek a dalba...
Engemet ha árván hagytok,
engemet ha árván hagytok,
ti is egyedül maradtok...“*

Emlékszem, a vers Rédcisen született, még anyósa régi házában. Felesége révén – később fia miatt is – gyakran időzött a határ menti kis zalai faluban. A pesti bölcsészkaron kelt barátságunk csak megerősödött, lévén én a szomszéd község, később kisváros, Lenti szülőtte, szintén hazajáró lélek. Egy látogatásom alkalmával a tornácra üldögélve beszélgettünk, amikor elővette apró noteszét, amelyben gyöngybetűs írással sorakoztak már betegsége után született versei. Talán Dinnyés Józsa is jelen volt, és rögtön magának követelte a szöveget. Mindenesetre a verset nagyon invenciózusan sikerült megzenésítenie. A fohászzkodás és jajongás szívbemarkoló dallamaival. És Utassy Jósikát, szűkebb körben csak Dzsót, nem hagyta magára. A barátok, ismerősök, pályatársak és szerkesztők kínáltak számára kapaszkodót, visszatérést a normális életbe. Biztosan ennek is köszönhető, hogy lassan magához tért, s megszületett a Hungária Kávéház című kötet, benne vitriolos bökversek, rögtönzések, az irodalmi beltenyészet karikírozott ábrá-

zolása. S visszatért remek humora is, példa erre az Ellenpont című vers.

*„Hogy ontja a verset,
hogy ontja!
Bezzeg én,
orvosok bolondja,*

*Újabban:
naponta tíz szonett.
tablettázgatók itt
szorongva:*

*naponta
tíz szemet.“*

A jóval később, 1996 táján megjelent Kálvária ének – mely újra felidézi a tudathasító napokat és éjszakákat – már nem csak az (ön)védelem etapjait mutatja be, de vádol is. Az öreg éjjeli örnek vallja a megvilágosodás nyomasztó éjszakáján – ki másnak?! – „Irok./ Mit ír?/ Verseket./ Verseket?!/ Igen, azokat./ Abból meg lehet élni?/ Nehezen./ Pláne, /ha ki sem adják az ember könyvét.../És ki nem engedi,/ hogy kiadják? /Aczél György./ Ki ő?/ Ő a szocialista realizmus.../Nem enged levegőhöz jutni“.

Véleményem, s más kritikusok szerint is, a XXVII ciklusba rendezett dokumentumszerű szabadvers az újkori magyar költészet legmegrendítőbb opusza.

De hogy ne legyen semmi sem egyszerű: újabb próbatétel várt rá. A „ragadozó föld“ nem csak a baráti kört tizedelte meg, fiát is fiatalon, ifjú legényként magának követelte. A betegség iszonyú stádiumai: fájdalmas, kétségbeesett, Istent vádoló versek sorakozója. („Ölöd, irtod, gyermekem, Isten...“. Aztán: a Gyászéj. „Fiam földben.“)

Gróh Gáspár írja róla A létezés vermeiből című portréjában: „A legnagyobb meggyötretés azonban alighanem Utassyé volt. Az ő esetében talán nem túl nagy szó: szinte csoda, hogy végül mégiscsak túlélte mindezt“.

És olvashattuk egymás után az öregség maszkpróbáit, a sétákat az „ének tisztásain“. „Íme hajam és íme szakállam! / Csupa zuzmára-vert, csupa dér“ (Aki megfeszül). Igen, „odavetve az elmúlásnak“ a séta is mind keserűbb, fájdalmasabb. Ám oldódik a feszültség: elégikus hangon veszi számba a beszűkült, roncsolt távlat maradványát, ami elég az élethez, a mindennapi feltámadáshoz (Hogy érzed magad, Dzsó?). S képes „berendezkedni“, ironikus mosollyal széttekinteni ebben a „vadonatódon világban“. Az írás szerelme túllendíti a kételyeken, s már fohászra is futja az „öszök öszén“: „Vigyázd tollamat, vén vacsoracsillag“.

Az intonáció mind gyakrabban az öregség motívumaiból indít: „Törődött/ megfáradt fák alatt / lombok alagútján / sétálgatok az őszben...“ (Megfáradt fák alatt). Még két egy „Mese születésnapomról“, mely képes ismét megindító családi képekkel felidézni a világra jövetel idilljét, a tavasz, a természet újjászületésével szinte párhuzamosan: „pici rügyek, bimbók bombái pattannak,

/és szinte velem együtt születnek meg a pöttöm, /rán-cosarcú, csecsemő levelek“. És 2001-ben kézbe vehettük – utalva az első kötetre – Tüzek tüze címmel az összegyűjtött versek (1957-1997) testes korpuszát, a Littera Nova Kiadó gondozásában. (Mindenképpen elismerésre méltó kiadói teljesítmény, de egy tartalmas utószó megíratása – szerintem – nem csupán pénzkérdés...) Utassy József joggal írhatta a kötet utolsó versében: „te az időnek dolgozol, /én az időtlenségnek.“ (Egyszerű ez!). Úgy gondolom, valóban: egyszerű ez, ha még akadnak is kételkedő hangok. A lenyűgöző lírai oeuvre megkezdte a maga helyfoglaló munkáját a magyar irodalom egyetemes csillagrendszerében.

A szerencsétlenségektől nem kímélt költőnek az ezredforduló elején újabb küzdelmet kellett vívnia a betegségekkel. Meg kellett érnie – Pilinszky találó kifejezésével – a „mélypont ünnepélyjét“. És ismét nem maradt magára. Éreznie kellett – hűségese társa, felesége

önfeláldozásán túl –, nincs egyedül.

Segítőkész kezek nyúltak feléje, bármerre kényszerült a kezelés, a gyógyítás, a gyógyulás útján. S végre nyugalmat talált – s új otthon – Rédcisen, ahol annyi szép verse született. Bükkszenterzsébet, Budapest, Rédcis. Három állomása életének, s remélem, pályájának. Köszöntsük hát a 65 éves, immár Zalában élő, betegségeiből mind jobban magára találó költőt. S biztosíthatjuk: nem magának ír. (Ahogy a Magamnak írok soraiban dörmög, zsörtölődik.) Ezért hisszük el neki barátai, pályatársai, olvasói, tisztelői szívbe markoló vallomását:

*„Tudom: hazudni nem hazudtam.
Minden betű ragyog.
Arany sisakot hord tollam,
s fényes gondolatot.“*

És írjon csak sokáig az arany sisakos toll...

A Szentendrei Vajda Lajos Stúdió kiállítása - enteriőr a Gönczi Galériában